nadużywają sakramentu przyjmując go bez wiary i skruchy. Oto tak mniej więcej brzmi ów uzgodniony pogląd. Choć zaś dotąd nic na ten temat nie wydano ani w pismach nie ogłoszono, musieli bowiem ci, których wymieniłem, powiadomić o wszystkim braci owych i kościoły, to jednak wszyscy wyznali, że zawsze chcą takie żywić przekonanie i tak nauczać, jak to właśnie orzekli na tym synodzie. Bucer zaś, który uchodzi wśród tych sakramentarzy za najbardziej uczonego ze wszystkich, wygłosił 28 maja kazanie do całego kościoła wittenberskiego. Oświadczył tam otwarcie ów uczony i rozległej wiedzy mąż, wśród niezwykłego podziwu i wielkiej radości wszystkich, że jeśli chodzi o pogląd na eucharystię i pozostałe artykuły, on i wszyscy, którzy z nim przybyli, zgadzają się z doktorami kościoła wittenberskiego. Wynosił ich też pod niebo twierdząc, że oni właśnie nauczają nieskażonej ewangelii i są dziś pierwszymi jej odnowicielami. Ale całość kazania masz na karcie. Po kazaniu Bucer, Capito i inni przyjęli sakrament ciała i krwi. W ten sposób doszło do ustalenia zgodnego poglądu na ten sakrament. Mężowie ci bowiem nie bacząc na własną chwałę nie wahali się przyznać publicznie do błędu.

Król Anglii, jeśli jeszcze dotąd nie wiesz, przyłapawszy drugą królową (albowiem pierwsza zmarła ze zgryzoty; o rozwodzie z nią posłałem ci ostatnio niezwykłą opinię) na cudzołóstwie ze swoim bratem, kazał ją natychmiast na oczach wszystkich ściąć, dnia 19 maja, a brata cudzołożnika rozerwać na cztery części. Taki jest koniec owego przeklętego małżeństwa.

Bardzo wielu anabaptystów trzyma w więzieniu landgraf; być może, iż dadzą głowy, albowiem książę nie ma zwyczaju oszczędzać wichrzycieli.

Pomiędzy księciem Saksonii i Miśnii wybuchły nieporozumienia i wyglądało na to, że dojdzie do wojny, lecz dzięki wmieszaniu się poddanych jednego i drugiego pogodzili się ze sobą.

Książę Geldrii pustoszy Fryzję dolną, oblega już najpotężniejsze miasto tego kraju, Gröningen.

---

17. Król Anglii — Henryk VIII; pierwsza królowa, Katarzyna Aragońska, zmarła 7 stycznia 1536; druga, Anna Boleyn, została ścięta 19 maja tegoż roku. Wina jej nie została naprawdę udowodniona.

22. Anabaptyści — nazwa różnych sekt niemieckich, które pod wpływem reformacji Lutra zaczęły głosić powrót do stosunków społecznych pierwszych chrześcijan z czasów apostolskich. Nazwa wywodziła się z ich poglądu na bezwartościowość chrztu niemowląt i konieczność odbycia chrztu ponownego w wieku dojrzałym („nowochrzczeńcy"). Tu mowa jest o królestwie własnym, które anabaptyści założyli w 1534 r. w Münster (Westfalia) pod wodzą Jana z Lejdy. Po zdobyciu Münsteru w 1535 r. przez wojska biskupa Münsteru Jan z Lejdy został ścięty, a wielu anabaptystów znalazło się w więzieniu.

22. Landgraf — Filip książę hesski (Hessen).

27. Geldria — księstwo po obu stronach dolnego Renu, włączone w 1543 r. do Niderlandów.

27. Fryzja — północna część dzisiejszej Holandii. Gröningen — stolica Fryzji.

O wojnie duńskiej tyle się dowiedziałem: Doszło do porozumienia pomiędzy mieszkańcami Lubeki i księcia Holsztynu na tych warunkach, że obydwie strony po wielu klęskach mają zaprzestać walki; książę ma objąć władzę. Mieszkańcy Lubeki mają korzystać z dawnej swobody i przywilejów. A zatem książę zajmuje całe państwo oprócz stolicy królestwa, Kopenhagi, której broni książę meklemburski, choć otoczona jest od strony lądu i morza. Poza tym wszędzie cisza i spokój. Wódz i sprawca tej wojny, naczelnik mieszkańców Lubeki Wulbenkreut, trzymany prawie przez 8 miesięcy w ciężkim więzieniu przez księcia brunszwickiego, katowany był i torturowany; jest pogłoska, że zmarł. Taki to jest zazwyczaj finał buntu.

Tyle miałem ci dziś do napisania. Dołączyłem jakieś paszkwile i przepowiednie o cesarzu, który, powiadają, tak napisał własnoręcznie do Francuza: „Ty, co nie szanujesz układów! jeśli zostaniesz pokonany, w krwi twojej znajdę zemstę."

Bądź zdrów. Ostatnio wysłałem ci alegorię św. Krzysztofa, którą otrzymałem od Filipa, lecz nie wiem jakim sposobem, przez zapomnienie nie włączyłem jej do paczki z alegorią św. Grzegorza. Teraz ją przesyłam. Bądź zdrów.

W Krotowii, dn. 20 czerwca 1536.

Andrzej Fr.

[DO BONIFACEGO AMERBACHA]

Kiedy od was wyjeżdżałem, nawet mi w głowie nie postało, by teraz odwiedzać Paryż; jednakże nadspodziewanie zmieniłem pogląd, gdy dowiedziałem się, że Polikarp Cratander zamierza tam się wybrać, zwłaszcza że robił mi nadzieję, iż cała nasza podróż potrwa najwyżej cztery tygodnie. Wybrałem się przeto w drogę, którą jednak z powodu interesów Polikarpa przedłużyliśmy do sześciu tygodni. Powróciłem zdrowo i cało 11 stycznia i nie żałuję, że zobaczyłem Paryż i inne miasta Francji, lecz okrutnie dręczy mnie lęk,

8. Wulbenkreut — Frycz przekręcił jego nazwisko, które brzmiało naprawdę Jürgen Wullenwever (1492—1537). Był on od r. 1533 burmistrzem Lubeki i dążył do odnowienia dawnej potęgi związku miast hanzeatyckich. Wobec niepowodzeń wojennych w 1535 r. został zrzucony z urzędu, wzięty do niewoli przez biskupa Bremy i wydany księciu Henrykowi Brunszwickiemu. Oskarżony o sprzyjanie anabaptystom, został ścięty.

12. Do Francuza — do króla francuskiego Franciszka I.

15. Alegoria — obraz, wizerunek.

16. Od Filipa — Melanchtona, z którym Frycz miał okazję zetknąć się osobiście podczas zjazdu w Schmalkalden (zob. przypis na str. 282, w 25).

24. Polikarp Cratander — syn drukarza bazylejskiego, Andrzeja Cratandra.

czy zastanę w Krakowie Hieronima Krigyera, za pośrednictwem którego zamierzam, zgodnie z umową, przesłać resztę pieniędzy Frobenowi. Postaram się, aby suma ta została zapłacona na najbliższych targach we Frankfurcie, jeśli jednak nie będzie zwrócona, proszę, abyście nie winili pana mego, który niewątpliwie oczekuje mojego przyjazdu. Następnie bądźcie łaskawi dorzucić jeszcze jedno do wyświadczonych mi przez was dobrodziejstw i nie gniewać się, że wypłata przeciąga się zbyt długo; sprawiła to bowiem owa niespodziewana wyprawa do Paryża. Lecz wierzcie mojemu zapewnieniu, że jak tylko przyjadę do Krakowa, zaraz zajmę się przekazaniem całej sumy Fuggerom, którzy niezwłocznie postarają się wypłacić wam te pieniądze w Bazylei, tak jak to czynili wtedy, gdy byłem u was. Jestem winien Polikarpowi pięć koron; otrzyma je również. Mam nadzieję, że przez życzliwość, jaką żywi dla mnie, nie będzie się niecierpliwił z powodu zwłoki w zapłaceniu. O tym chciałem ci donieść, byś wiedział, dlaczego tak długo do was nie pisałem. Nowości, jakie czy to widzieliśmy, czy słyszeliśmy, dowiesz się od Andrzeja, z którym razem tu przyjechałem. Proszę cię, mój Amerbachu, byś taką samą życzliwość zachował dla mnie nieobecnego, jaką zacząłeś otaczać mnie, gdy byłem z tobą: ja bowiem nigdy nie pozwolę sobie na żadne uchybienie w czymś, co wiedziałbym, że pozostaje w związku z poważaniem i szacunkiem należnym twej osobie. Tego wymagają twe zalety i niepowszednia uczoność oraz nadzwyczajna szlachetność, którą wprawdzie cenię tyle, na ile zasługuje, lecz nie ma dla mnie rzeczy droższej niż twoja życzliwość, którą póki życia przenosić będę ponad wszystko, co posiadam, czy też w przyszłości będę posiadał.

Że Król nasz odszedł z tego świata, dowiedziałem się tu od Kaspra Hediona; pragnąłbym, aby to nie było prawdą; lecz jeśli tak się Bogu podobało, ciekaw jestem, jak wygląda nasza Rzeczpospolita.

Sądzę, że książki oraz listy twoje wysłane już zostały do Norymbergi; bez zwłoki doręczę je panu mojemu.

---

1. Hieronim Krigyer — osobistość nieznana.

2. Froben — Hieronim Froben, drukarz bazylejski, który dzięki rozległym stosunkom handlowym był niejednokrotnie pośrednikiem przy dokonywaniu z Polski do Bazylei różnych przesyłek.

10. Fuggerom — chodzi o słynny dom bankowy Fuggerów w Augsburgu. Z ich rodziny wywodziła się polska rodzina mieszczańska Fukierów w Warszawie.

16. Od Andrzeja — zapewne Cratandra.

16. Mój Amerbachu — Bonifacius Amerbach (1495—1562), syn drukarza bazylejskiego, profesor prawa w Bazylei, wielbiciel Erazma z Rotterdamu i jeden z egzekutorów jego testamentu.

25. Król nasz odszedł z tego świata — pogłoska była fałszywa. Kaspar Hedion, predykant reformacyjny w Strassburgu, korespondował z Polakami i został widocznie poinformowany przez kogoś błędnie.

Pozdrów w moim imieniu przezacnych mężów, mych serdecznych przyjaciół, Frobena, Episcopiusa i Herwagena. Jeśli będziesz chciał napisać do mnie albo do mego pana, poślij do Norymbergi, do Daniela Schillinga; ten dostarczy mi wszystko.

Bądź zdrów i wybacz zbyt pospieszne pisanie.

Strassburg, dn. 13 stycznia 1537.

Andrzej Frycz.

[DO BONIFACEGO AMERBACHA]

Pozdrowienie.

Przez cały czas pobytu we Francji niepokoiłem się bardzo przewiezieniem biblioteki. Pisałem bowiem z Liége do Daniela Schillinga, aby, jeśli przybędzie przed moim przyjazdem, zatrzymał ją, aż wrócę. Nie chcąc przeto, by wskutek mego opóźnionego powrotu uległa zwłoce wysyłka biblioteki do Polski, często w drodze przez Lotaryngię opuszczałem towarzystwo i jechałem sam, od Strassburga zaś odbyłem samotnie całą podróż w ciągu 7 dni. Przybyłem tu 20 stycznia i zaraz udałem się do mieszkania Daniela Schillinga, aby się dowiedzieć wszystkiego o bibliotece. Nie było go jednak ani jego brata, który w owym dniu udał się do jakiejś pobliskiej miejscowości dla załatwienia swych interesów. Tego dnia zatem nie otrzymałem żadnego listu od was, schował je bowiem, aby służący nie mógł ich znaleźć. Dowiedziałem się jednak od służącego, że w przeddzień nadeszły trzy skrzynie z Bazylei. Zobaczywszy je poznałem po stemplach, że to biblioteka. Zanim wrócił brat Daniela, spotkałem pewnego człowieka udającego się do Krakowa. Jemu to dałem list do pana z wiadomością, że nie zaraz wracam do Krakowa, postanowiłem bowiem pojechać przedtem do Szmalkalden na zjazd książąt, który odbędzie się 7 lutego; przypomniałem mu o reszcie należności dla was, prosząc, by przez kogoś znajomego wypłacił Fuggerom pozostałą sumę. Napisałem także do kogoś z mej rodziny, by oddał Polikarpowi to, co mu jestem winien.

---

2. Episcopiusa i Herwagena — Nicolaus Episcopius i Johann Herwagen, drukarze bazylejscy.

3. Daniel Schilling — przyjaciel Frycza. Pochodził z rodziny alzackiej osiadłej w Krakowie.

24. Do pana — do Jana Łaskiego, jako mocodawcy Frycza.

25. Na zjazd książąt — w Schmalkalden (Turyngia) miał się odbyć zjazd protestanckich książąt i teologów, aby zadecydować, czy obóz reformacyjny w Niemczech ma wziąć udział w projektowanym przez papieża Pawła III soborze w Mantui. Po trzytygodniowych obradach zjazd wypowiedział się przeciw udziałowi w soborze.

Nazajutrz po moim przybyciu wrócił późnym wieczorem brat Daniela, oddał mi wasze listy, z których dowiedziałem się oprócz innych spraw o sześciu guldenach i dziesięciu pacjuszach zapłaconych tu z tytułu podatku. Jeśli więc zwrócą wam resztę pieniędzy bez tych sześciu guldenów i dziesięciu pacjuszów, będziecie wiedzieli dlaczego. Wydaje mi się, że to prawo miejskie na cudzoziemców nie jest sprawiedliwe i nie służy interesom społecznym. Cóż bowiem czynią wasi kupcy, którzy stąd wywożą swe towary, by je gdzie indziej sprzedać? Cóż gdyby i bibliotekę wywieziono, by ją sprzedać w innej miejscowości, a nie w Bazylei? Bo jeśli przyczyną owego podatku jest to, że kupiec przybywający do Bazylei musi tu ponosić pewne koszty związane i ze swym utrzymaniem, i z różnymi wydatkami koniecznymi przy wywożeniu towaru, to zaiste jest to przyczyna (żebym nie powiedział inaczej) więcej niż wykrętna. Koszty owe bowiem powinny raczej przyczynić się do zmniejszenia tych podatków, jakie płacą przybywający tu cudzoziemcy, ponieważ takie same koszty ponosić muszą wasi obywatele wywożący towary do innych miejscowości celem ich sprzedania. Gdyby choć twórca owego prawa, chcąc nadać mu jakiś pozór sprawiedliwości, ograniczył je był do towarów, które kupcom dają dochód! Ale my jakiż dochód mamy z biblioteki? Przecież wszystkim dobrze wiadomo, że kupiono ją dla celów naukowych.

Napisałem o tym, mój Amerbachu, nie dlatego, żebym nie chciał zapłacić należnej wam reszty pieniędzy, lecz abyś wiedział, że nie pochwalam praw, które ustanawia się pomijając względy uczciwości, chyba że uważasz, iż powinienem z uznaniem patrzeć na oszustwa waszego banku. Zapłaciłem mu po $23^1/_2$ pacjusza za gulden, a choć zorientowałem się wraz z Episcopiusem, że stracę na każdym guldenie po dwa soldy francuskie, to jednak namówił nas ten człowiek, byśmy za guldeny wzięli po cztery testony, to znaczy (tak to bowiem tłumaczę nauczony smutnym doświadczeniem), że oprócz tego, iż miałem wskutek podwyższonej ceny stracić po 2 soldy, ukradł po trzy królewskie soldy. Przeto ponieważ dał 16 testonów za 4 guldeny, ukradł mi 12 soldów królewskich. Cóż bowiem za różnica, czy nazwiesz to kradzieżą, czy

---

3. Dziesięciu pacjuszach — w oryginale *decem paciis.* Łaciński *pacius* jest latynizacją niemieckiego *Batzen.* Była to srebrna moneta będąca w obiegu w Szwajcarii i w południowych Niemczech wartości 4 grajcarów (Kreuzer). Wartość guldena odpowiadała 15 pacjuszom. Według tego parytetu oblicza Frycz stosunek między obydwiema monetami.

5. Prawo miejskie na cudzoziemców — chodziło o podatek miejski od towaru zakupionego przez cudzoziemca.

23. Oszustwa waszego banku — skoro, jak o tym mówi niżej, zapłacił 22 i pół pacjusza za guldena zamiast należnych piętnastu, miał prawo mówić o oszustwie banku.

25. Sold — dwudziesta część franka.

26. Teston — moneta bita we Włoszech (*testone* — wartość 1,68 lira) i we Francji za czasów Ludwika XII. Wartość francuskiego testona wynosiła 10 do 12 soldów.

innego rodzaju oszustwem. Albowiem jak wiele ludzi dokonuje rabunku językiem, tak wiele znów kradnie oszukując. Ja osobiście zacząłem się orientować w tego rodzaju wymianie pieniędzy, ale — jak powiedziałem — już po stracie. Należę bowiem do tych, co mądrzy są po szkodzie. Lecz po co zaprzątam ci głowę tymi głupstwami? Wybaczysz mi, że przed tobą, który publicznie wykładasz prawo, krytykuję niesprawiedliwe prawa i urząd owego poborcy podatków, wymyślony na zgubę innych ludzi.

Skrzynia nr 3, z której dałem Kobergerowi dwa egzemplarze listów Hieronima i sześć egzemplarzy *Rozmów,* miała pełno szpar. Koberger wyrażał obawę, aby deszcz nie zniszczył książek. Za jego więc radą kupiliśym nową skrzynię, a ponieważ omyliliśmy się w ocenie pojemności obu skrzyń, z których jedna już po napełnieniu jej książkami nie mogła pomieścić wszystkich, w drugiej zaś mogły się zmieścić tylko książki przywiezione, wolałem zamknąć tę drugą niż zadawać sobie więcej trudu z szukaniem trzeciej, w której znalazłoby się trochę miejsca na te rzeczy, które tu miałem zakupić. Froben zawiadomił mnie listownie, że wydał cztery guldeny na koszty związane z zapakowaniem biblioteki, piąty dał tobie na zapłacenie podatku. Tak więc, jeśli się nie mylę, z tytułu podatku należy się jeszcze pięć guldenów i dziesięć pacjuszów. Postaramy się zwrócić je wam, jeśli nie jednocześnie z pozostałą sumą, to w każdym razie jak najprędzej.

Bądźcie zdrowi, szlachetni mężowie; ty wraz z Frobenem pamiętajcie o mnie. Episcopiusowi, Herwagenowi i Polikarpowi przesyłam serdeczne pozdrowienia.

Norymberga, 29 stycznia 1537 r.

Andrzej Frycz.

[DO BONIFACEGO AMERBACHA]

Przesyła pozdrowienie.

Przykro mi bardzo, mój Amerbachu, że dotąd nie zapłaciłem wam długu. Przywiozłem tu ze sobą całą sumę, jaka należy się wam od pana Jana Łaskiego, a ode mnie Polikarpowi. Umówiłem się z pewnym kupcem, że wypłaci wam na miejscu pieniądze, które mu tu wręczyłem. Dziś więc przyniosłem mu pieniądze, i to w takich monetach, jakie chciał. Ale on wtedy zaczął wymyślać nie wiem jakie skargi na niebezpieczne drogi i na swoje stra-

---

8. Koberger — księgarz norymberski, który utrzymywał stosunki kupieckie z Krakowem.

8. Listów Hieronima — chodzi o wydanie listów św. Hieronima sporządzone przez Erazma i o *Colloquia familiaria* Erazma. Zob. przypis na str. 120, w. 30.

ty przy wymianie pieniędzy. Cóż chcesz? Zorientowałem się, że to nie tyle kupiec, ile raczej oszust, gdyż chciał, bym mu dopłacił jakąś wielką sumę ponad to, co wam się należało. Rozstałem się więc z nim nie załatwiwszy interesu. Mój Amerbachu, gdybym wiedział, że ta zwłoka może wam przynieść jakąś stratę, zapłaciłbym nawet jedną trzecią więcej, niż wam się należy, byleby pieniądze jak najszybciej doszły do waszych rąk. Ale sądzę, że nic na tym nie stracicie. A choćbym nie miał osób bardziej zaufanych od tych, co pojadą na jarmark do Frankfurtu, to jednak mam nadzieję, że wkrótce znajdę kogoś, komu bezpiecznie będę mógł powierzyć całą sumę. Przesyłam ci list od pana Łaskiego, z którym — o ile plan się nie zmieni — spodziewam się, że wkrótce was odwiedzę.

Bądź zdrów. Pozdrawiam serdecznie Frobena, Episcopiusa i Polikarpa.

Lipsk, w dniu Filipa i Jakuba 1537.

Andrzej Frycz.

[DO BONIFACEGO AMERBACHA]

Przesyła pozdrowienie.

Nareszcie spotkałem tu kupca (aż do dnia dzisiejszego okrutnie mnie to dręczyło), który wymienił mi pieniądze, by je wam na miejscu wypłacić. Nazywa się Leonard Cobelth. Wręczyłem mu 46 guldenów i 13 pacjuszów, licząc 15 pacjuszów za każdy gulden. Obiecał ów kupiec, że postara się w jak najkrótszym czasie dostarczyć wam całą tę sumę. Dałem mu więc i te listy, by wam oddał. Z tej sumy należy się wam 39 guldenów; tyle bowiem wypada, gdy do 33 guldenów i 5 pacjuszów za bibliotekę dodasz 5 guldenów i 10 pacjuszów wydanych na podatek (Froben pisał, że jednego guldena on zapłacił). Pozostałe 7 guldenów i 13 pacjuszów każ przekazać ode mnie Polikarpowi Cratandrowi. On bowiem, gdy byłem w Paryżu, pożyczył mi łaskawie 5 koron. Poleciłem więc wypłacić mu po $23^1/_2$ pacjusza za sztukę (pamiętam, że tyle płaci się u was za korony). Proszę, byście nie mieli mi za złe tego opóźnienia w wypłaceniu. Nic innego bowiem nie było przyczyną zwłoki, jak moje zajęcia, z powodu których musiałem nawet zaniedbać ostatnie targi we Frankfurcie. Następnie gdy ostatnio chciałem zapłacić w Lipsku, nie mogłem zgodzić się z kupcami z powodu różnicy w monetach, o czym dowiedziałeś się chyba z listu, jaki stamtąd do ciebie napisałem.

Proszę, byście przysłali pokwitowania na dowód, że otrzymaliście pienią-

---

26. P i ę ć k o r o n — jak wynika z listu z dn. 29 stycznia, Frycz płacił po $23^1/_2$ pacjusza za guldena, czyli korony, które pożyczał od Polikarpa Cratandra, miały wartość tę samą co gulden.

dze. Janowi Łaskiemu ty, a mnie Polikarp Cratander, który niech też zwróci mój oblig, jaki mu dałem w Paryżu. Jeśli bowiem nie otrzymamy potwierdzenia, nie będziemy wiedzieli, czy wypłacono wam pieniądze.

Bądź zdrów, a raczej bądźcie wszyscy zdrowi.

Norymberga, dnia 15 czerwca 1537.

Andrzej Frycz.

Antoni von Schigeltzheim, obywatel Strassburga, wypłaci wam pieniądze w imieniu Leonarda Cobeltha: ten mianowicie, który wypłacał wtedy, gdy ja u was przebywałem. Listy i pokwitowania wasze każcie złożyć dla mnie w Norymberdze u Daniela Schillinga.

[DO BONIFACEGO AMERBACHA]

Przesyła pozdrowienie.

Pamiętam, że gdy byłem u was przed dwoma laty w sprawie biblioteki, miałeś wątpliwości, czy pewne książki są Erazma, czy nie; następnie powiedziałeś, że jeśli są Erazma, należy zgodnie z poręczeniem zapisu ocenić je niezależnie od ceny biblioteki. Są to: Augustyna *O państwie bożym* pisane na pergaminie pismem longobardzkim, Chryzostoma komentarz grecki do *Dziejów apostolskich* pisany na pergaminie większego formatu, fragment *Starożytności* z obrazkami na pergaminie. Ponieważ baron, pan mój, Jan Łaski, chciałby je włączyć do biblioteki i nie sprzeciwia się wyznaczeniu na nie ceny, uważał, że pozbędziesz się tych wątpliwości, gdy otrzymasz własnoręczne świadectwo Erazma. Pokazałem przeto Episcopiusowi spis książek z podpisem Erazma, które po zawarciu umowy włączone zostały do biblioteki; w spisie tym jest wyraźna wzmianka o tych książkach. I chociaż sądziłem, że słowa Episcopiusa wystarczą, byś dał temu wiarę, to jednak ponieważ Erazm napisał, że pożyczył książkę Augustyna Konradowi Gocleniusowi, uważał Episcopius, że musisz mieć spis, byś mógł na jego podstawie domagać się zwrotu owej

17. Pismem longobardzkim — jeżeli Frycz użył tego terminu w tym samym znaczeniu, w jakim używano go we Francji jeszcze w XVII w. (Mabillon *De re diplomatica libri VI*), wówczas chodziłoby tu o pismo, które było „bezpośrednim spadkobiercą zrodzonych na gruncie italskim i po upadku cesarstwa w użyciu tam będących typów pisma rzymskiego" (por. Wł. Semkowicz *Paleografia łacińska*, Kraków 1951, str. 246—252). Pismo to nie miało nic wspólnego z Longobardami. W zastosowaniu książkowym było to pismo używane we Włoszech przed tzw. reformą karolińską i jest nazywane w paleografii minuskułą przedkarolińską.

26. Konrad Goclenius — profesor języka łacińskiego w Collegium trilingue w Louvain.

książki. Posyłam ci więc spis, abyś miał pewność, że te książki należały do Erazma nie tylko χρῆσει, lecz także κτῆσει, i abyś mógł skłonić do oddania tych, co książki wzięli. Ponieważ zaś zapis stanowi prawne zabezpieczenie, o czym sam wiesz dobrze, wskazałem również Episcopiusowi, że w związku z zakupieniem tych rękopisów trzeba zrobić nową, dodatkową umowę, wyrażającą zgodę obu stron. Pan mój uważał, że w jego nieobecności ty możesz go zastępować; sądził bowiem, że niczyjej zgody tu nie potrzeba tylko twojej i innych wykonawców testamentu Erazma. Dlatego też proszę cię gorąco w imieniu pana mego, byś ty, występując czy to jako arbiter w tej sprawie, czy też w roli pana, postarał się, by ustanowiono jakąś słuszną cenę. Gdy już to załatwisz, czyniąc miłą przysługę baronowi, proszę cię o dopilnowanie, aby Episcopius przywiózł te książki na następne targi do Frankfurtu. Jemu też będzie wypłacona cała należna za nie suma. Jednocześnie odeślij mi też i spis.

Bądź zdrów z całą twoją familią.

Frankfurt, dnia 17 września 1538.

Andrzej Frycz.

[DO RAFAŁA WARGAWSKIEGO]

Pozdrowienie.

Pamiętam, że kiedyś mówiłeś, iż ów bakałarz a twój kolega zostawił jakieś statuty odnoszące się wyraźnie do mansjonarzy brzezińskich. Chociaż wtedy nie przyszło mi na myśl, aby z tobą o tych statutach porozmawiać, ani nie uważałem za potrzebne dla tego kościoła, by one tu były, to jednak zdarzyły się pewne rzeczy, których bez nich załatwić nie można. Długa to historia, lecz dowiedz się krótko, że sprawę oddano przed trybunał arcybiskupa. Proszę cię, mój Wargawski, postaraj się, abym mógł mieć owe statuty. Wydaje mi się, jakobym słyszał od ciebie, że wysłałeś je do mansjonarzy szadkowskich czy też radziejowskich, aby wedle ich przepisów ułożyli swe życie. Ale bez wiel-

---

2. Nie tylko χρῆσει, lecz także κτῆσει — tzn. nie tylko mocą użycia, ale i nabycia, czyli były jego własnością. Wskutek rozpowszechnionej jeszcze wówczas wymowy bizantyńskiej (tzw. itacyzm) obydwa słowa zostały napisane przez Frycza błędnie. Powinno być: χρήσει i κτήσει

20. Bakałarz — najniższy stopień uniwersytecki w zakresie pewnego kierunku studiów. O kogo w tym wypadku chodzi, trudno na razie ustalić.

21. Mansjonarz — kapłan wykonywający funkcje pomocnicze przy kościołach katedralnych i kolegiackich. Odpowiednik dzisiejszego wikarego.

26. Wargawski — adresat listu Rafał Wargawski, kustosz (tzn. prałat przy katedrze biskupiej) włocławski i prepozyt (proboszcz) kościołów w Radziejowie i Szadku.

kiego trudu i bez wielkich kosztów można przepisać owe statuty i zostawić twoim mansjonarzom (o ile tacy są). Mnie zaś bardzo zależy na tym, aby tu mieć oryginał, albowiem toczy się sprawa pomiędzy mną a pewnym mansjonarzem, który usunięty został ze stanowiska i urzędu. Reszta mansjonarzy (którzy sprawują tu swą funkcję ponad 10 lat) twierdzi, że sprawę tę rozstrzygnąć można na podstawie tamtych statutów. Nowe statuty, które czy to ja, czy ktoś inny by ustanowił, nie osądzą tego. Jeśli ci szkoda pieniędzy, przepisz dla siebie na mój koszt, bym ja miał oryginał. Wyznaczyłem poniedziałek po piątej niedzieli Wielkiego Postu, na który to dzień można tu dostarczyć owe statuty czy to z Radziejowa, czy z Szadku, czy od ciebie z Krakowa, o ile będziesz chciał. Powinieneś zaś chcieć, jeśli rozważysz powód, dlaczego są mi one koniecznie potrzebne, i jeśli przypomnisz sobie, że ów bakałarz powinien był je tu zostawić, gdyby był chciał odwdzięczyć mi się za me zasługi, a temu miejscu okazać należytą życzliwość za otrzymane tu dobrodziejstwa. Lecz niech mu Bóg wybaczy zarówno ten postępek, jak i wszystko, czym zawinił w stosunku do mnie, do którego przecież powinien był odnieść się z największą uprzejmością za doznane ode mnie łaski. Lecz od ciebie zależy, byś w miarę możności wynagrodził jego niewdzięczność i pomógł mi w potrzebie.

Jeśli przysłano coś z Rzymu na moją obronę, bądź łaskaw powiadomić mnie o tym i o wszystkim, co zaszło nowego. Pozdrów ode mnie pana mistrza kuchni królewskiej. Bądź zdrów.

Dnia 26 stycznia 1547 r. w Brzezinach.

Szczerze ci oddany Andrzej Frycz, prepozyt brzeziński.

Jeśli u siebie masz owe statuty, możesz je wręczyć oddawcy tego listu. On postara się mi je dostarczyć.

---

9. Poniedziałek po piątej niedzieli Wielkiego Postu — ponieważ Wielkanoc przypadała w 1547 r. na dzień 10 kwietnia, więc ów poniedziałek to 28 marca.

PRZYPISY

OBJAŚNIENIE SKRÓTÓW BIBLIJNYCH

Apok.	Apokalipsa, czyli Objawienie Jana
Baruch	Księga Barucha
Dan	Księga Daniela
Dz. ap.	Dzieje apostolskie
Ef.	List Pawła apostoła do Efezjan
Ekle.	Księga Eklezjastesa
Ekli.	Księga Eklezjastyka
Filem.	List Pawła apostoła do Filemona
Filip.	List Pawła apostoła do Filipian
Gal.	List Pawła apostoła do Galatów
Iz.	Księga Izajasza
J.	Ewangelia wg Jana
1 Jan	List 1 Jana apostoła
Jer.	Księga Jeremiasza
Joz.	Księga Jozuego
Kol.	List Pawła apostoła do Kolossan
1 Kor.	List 1 Pawła apostoła do Koryntian
2 Kor.	List 2 Pawła apostoła do Koryntian
2 Kron.	Księga 2 kronik
2 Król.	Księga 2 królewska
3 Król.	Księga 3 królewska
4 Król.	Księga 4 królewska
Licz.	Księga liczb
Łk.	Ewangelia wg Łukasza
Malach.	Księga Malachiasza
Mich.	Księga Micheasza
Mk	Ewangelia wg Marka
Mt.	Ewangelia wg Mateusza
Oz.	Księga Ozeasza
1 Piotr	List 1 Piotra apostoła
2 Piotr	List 2 Piotra apostoła
Powt. pr.	Księga powtórzonego prawa *(Deuteronomium)*
Przypow.	Księga przypowieści
Ps.	Księga Psalmów
Rodz.	Księga rodzaju *(Genesis)*
Rzym.	List Pawła apostoła do Rzymian
1 Tess.	List 1 Pawła apostoła do Tessaloniczan
Tob.	Księga Tobiasza
1 Tym.	List 1 Pawła apostoła do Tymoteusza
2 Tym.	List 2 Pawła apostoła do Tymoteusza
Tyt.	List Pawła apostoła do Tytusa
Wyjśc.	Księga wyjścia *(Exodus)*
Zach.	Księga Zachariasza
Żyd.	List Pawła apostoła do Żydów

INNE SKRÓTY

art.	artykuł
dyst.	dystynkcja
kw.	kwestia
C. R.	Corpus Reformatorum, ed. Carolus Gottlieb Bretschneider, Halis Saxonorum 1834, vol. 1—100, 1834—1839

E. P.	Ioannis Duns Scoti Opera omnia. Editio nova, Parisiis apud Ludovicum Vives 1891—1895, vol. 1—26
Patr. Gr. Migne	Patrologiae Graecae cursus completus, ed. Migne
Patr. Lat. Migne	Patrologiae Latinae cursus completus, ed. Migne

Dzieła wszystkie (bez podanego autora) oznaczają: Andrzeja Frycza Modrzewskiego *Dzieła wszystkie* —

t. I *O poprawie Rzeczypospolitej*, PAN, wyd. PIW, Warszawa 1953
t. III *O kościele księga druga*, PAN, wyd. PIW, Warszawa 1957

PRZYPISY FILOLOGICZNE

SYLWY

str.	wiersz	
41	*20*	Por. Horacy *Listy* 1, 1, 14
45	*18*	Demokryt. Por. Cycero *Acad.* 1, 12, 44 i 2, 10, 34
„	*24*	Por. Cycero, *Rozmowy tuskulańskie* 3, 1, 2
50	*19*	Żyd. 1, 3
51	*3*	1 Jan 5, 7
51	*25*	Wyjśc. 3, 14
„	*26*	Iz. 41, 4 i 48, 12
52	*19*	Bazyli W. Homilia 24, *Contra Sabellianos et Arium et Anomoeos* 3—4 (Patr. Gr. Migne 31, 606)
53	*8*	1 Kor. 8, 6
54	*23*	Por. Cycero *O mówcy* 71, 235 i *Do Attyka* 7, 13a, 2 (13, 6)
„	*24*	Por. Mt. 22, 31
„	*26*	Por. Mt. 43—45 i Mk 12, 35—37
55	*13*	Por. Mt. 19, 6
„	*21*	J. 17, 21
„	*22*	Gal. 3, 28
„	*23*	1 Kor. 3, 8
„	*24*	Ef. 2, 14
„	*29*	Tamże 2, 18
„	*32*	Dz. ap. 4, 32
„	*35*	Gal. 3, 28
56	*1*	Por. Erazm z Rotterdamu *In Novum Test. Annotationes* (*Opera omnia*, Bazyleja 1540, t. III, s. 580)
„	*7*	Ef. 2, 14
„	*13*	Mt. 19, 5—6
„	*20*	Tomasz z Akwinu *Summa theologiae* 1, kw. 31, art. 2, *ad* 4
„	*23*	Augustyn *De fide et symbolo* 9, 18
„	*25*	Tamże 9, 20
„	*27*	Bazyli W. Hom. 24, 4 (Patr. Gr. Migne 31, 607)
57	*23*	Por. Cycero *Leliusz* 5, 19
„	*25*	Wyjśc. 3, 14
„	*31*	Rodz. 1, 1
„	*33*	Rzym. 1, 20
58	*1*	J. 1, 14
„	*4*	Rodz. 1, 1
„	*5*	J. 1, 1
„	*9*	Por. J. 8, 25
„	*11*	Wyjśc. 3, 14
„	*13*	J. 8, 24
„	*14*	Tamże 8, 28
„	*18*	Mt. 14, 27
„	*23*	Por. J. 8, 59
„	*26*	Tamże 18, 6
„	*29*	J. 1, 1
„	*30*	Rzym. 9,5
„	*31*	1 Jan 5, 20
„	*32*	Kol. 2, 9
59	*2*	1 Tym. 3, 16
„	*9*	Baruch 3, 36
„	*12*	Tamże 3, 38
„	*14*	J. 17, 3
60	*3*	Iz. 44, 6
„	*11*	J. 20, 28
„	*19*	Por. Dz. ap. 2, 2—3
„	*22*	Por. Mt. 3, 16; Mk 1, 10; Łk. 3, 22; J. 1, 32

str.	wiersz	
„	„	Rodz. 1, 1
„	*28*	Por. Dz. ap. 5, 3—4
„	*29*	1 Kor. 3, 16
„	*31*	Por. Łk. 12, 10
„	*37*	Por. J. 14, 16; 14, 26; 15, 26; 16, 7
„	„	Por. tamże 14, 17; 15, 26; 16, 13
„	„	Por. Rzym. 8, 15
61	*3*	J. 1, 32
„	*13*	Tamże 15, 26
„	*15*	Tamże 14, 16
„	*20*	Łk. 3, 22
„	*24*	1 Kor. 12, 11
„	*26*	Rzym. 8, 16
„	*29*	1 Piotr 1, 11
„	*34*	Por. Rzym. 8, 9 i 8, 14
„	*35*	J. 15, 26 i 16, 14
„	*37*	Mt. 10, 20
„	*38*	Gal. 4, 6
62	*2*	J. 20, 22
„	*8*	Rzym. 8, 9—10
„	*18*	J. 15, 26
„	*19*	Tamże 14, 26
„	*22*	Augustyn *De Trinitate* 4, 40, 29
63	*1*	Por. Bazyli W. Hom. 34, 4 (Patr. Gr. Migne 31, 610)
„	*6*	Rodz. 1, 26
„	*11*	Tamże 3, 22
„	*13*	J. 14, 23
„	*17*	2 Kor. 13, 13
„	*19*	Tamże 1, 21
„	*21*	Gal. 4, 6
„	*23*	Ef. 3, 14—17
64	*2*	Mt. 28, 19
„	*14*	Mich. 5, 2
„	*20*	Mt. 2, 6
65	*4*	Por. Jan Duns Szkot *Sent.* 1, d. 5, kw. 2 (E. P. 9, 486)
„	*10*	Por. J. 1, 18
„	*11*	Mt. 3, 16—17
„	*19*	1 Jan 5, 7
„	*23*	Mt. 17, 5
66	*4*	J. 15, 15
„	*5*	Por. J. 14, 10 i 5, 36
„	*14*	Łk. 1, 35
„	*23*	J. 10, 30
„	*24*	Tamże 14, 11
„	*25*	1 Jan 5, 7
67	*14*	Kalwin *Institutio Christianae religionis* 1, 13, 25 (C. R. 30, 113)
„	*18*	Por. Kalwin *Impietas Valentini Gentilis...* (C. R. 9, 403)
68	*6*	*Decretales D. Gregorii Papae IX*, ks. 1, tyt. 1, rozdz. 2
„	*10*	J. 10, 29
„	*12*	Jan Duns Szkot *Sent.* 1, dyst. 5, kw. 2 (E. P. 9, 487)
„	*23*	Tamże *Sent.* 4, dyst. 11. kw. 3 (E. P. 17, 388)
70	*6*	Rodz. 1, 1
„	*9*	Kalwin *Comment. in Genesin* 1, 1 (C. R. 51, 15)
„	*21*	Rodz. 1, 26
„	*24*	Kalwin *Comment. in Genesin* 1, 26 (C. R. 51, 25)
71	*1*	Por. Rodz. 1, 26
„	*29*	Tamże 1, 3 i 6
„	*30*	Tamże 1, 27
„	*32*	Mt. 19, 4
72	*5*	Rodz. 3, 22
„	*8*	Kalwin *Comment. in Genesin* 3, 22 (C. R. 51, 78)
„	*19*	J. 1, 1
73	*10*	Rzym. 9, 5
„	*17*	Por. Erazm z Rotterdamu *In Novum Test. Annotationes* (*Opera omnia*, Bazyleja 1540, t. III, s. 391)
„	*20*	1 Jan 5, 20
74	*1*	Por. Erazm z Rotterdamu *In Novum Test. Annotationes* (*Opera omnia*. Bazyleja 1540, t. III, s. 772)
„	*4*	J. 5, 26
„	*8*	Tamże 10, 30
„	*12*	Augustyn *De Trinitate* 6, 2, 3
„	*15*	Kalwin *In Evang. Ioan.* 10. 30 (C. R. 75, 250)
„	*22*	Por. J. 10, 28

str.	wiersz	
„	„	Tamże, 10, 30
75	2	1 Jan 5, 7
„	6	Tamże 5, 8
„	11	Mt. 28, 19
„	14	Iz. 42, 8
„	20	Tamże 37, 35
76	6	Tyt. 3, 5—6
„	15	J. 14, 10
„	18	Tamże 14, 20
„	22	Kalwin *In Evang. Ioan.* 14, 20 (C. R. 75, 331)
„	29	J. 14, 9—10
„	30	Kalwin *In Evang. Ioan.* 14, 10 (C. R. 75, 326)
77	8	J. 17, 11
„	9	Kalwin *In Evang. Ioan.* 17, 21 (C. R. 75, 387)
„	21	Por. J. 8, 25
„	24	Por. Kalwin *In Evang. Ioan.* 8, 25 (C. R. 75, 198)
78	2	Por. Erazm z Rotterdamu *In Novum Test. Annotationes* (*Opera omnia*, Bazyleja 1540, t. III, s. 246)
„	9	Tamże
„	19	Por. Augustyn *De Trinitate* 4, 20, 29
„	20	Kol. 1, 18
„	22	Tamże, 1, 1
„	24	Apok. 1,8 i 22, 13
„	28	J. 8, 28
„	30	Por. Kalwin *In Evang. Ioan.* 8, 28 (C. R. 75, 200)
79	1	J. 8, 28
„	4	J. 8, 58
„	19	Żyd. 13, 8
„	22	Filip. 2, 6
80	6	Por. Augustyn *Sermones* 183, 4 i 244, 4
„	„	Por. Erazm z Rotterdamu *In Novum Test. Annotationes* (*Opera omnia*, Bazyleja 1540, t. III, s. 623)
„	9	Por. Kalwin *In epist. ad Philipp.* 2,6 (C. R. 80, 25—26)
„	14	Iz. 42, 8 i 48, 11
„	15	Filip. 2, 6
„	37	Ambroży *In epist. ad Philipp.* 2, 5—6 (Patr. Lat. Migne 17, 431)
„	„	Por. Erazm z Rotterdamu *In Novum Test. Annotationes* (*Opera omnia*, Bazyleja 1540; t. III, s. 623)
81	12	Por. Kalwin *In epist. ad Philipp.* 2, 6 (C. R. 80, 25)
„	26	J. 5, 26
„	38	Filip. 2, 25
82	10	Por. Kalwin *Institutio Christianae religionis* 7, 12
„	22	Por. J. 18, 6
„	26	Kol. 2, 9
„	35	Tamże 2, 10
83	4	1 Tym. 3, 16
„	5	Tyt. 2, 13
„	12	Jer. 17, 5
„	15	J. 14, 1
„	17	Mt. 9, 2
„	18	Iz. 11, 10 i Rzym. 15, 12
„	24	Dz. ap. 3, 15
„	27	J. 12, 44—45
„	31	Mt. 17, 5
„	32	Kol. 1, 19
„	34	Por. J. 12, 44
„	36	J. 12, 49
84	1	Tamże 7, 16
„	11	Por. Iz. 6, 1
„	15	Iz. 6, 9—10
„	21	Por. J. 12, 40—41
„	22	Dz. ap. 28, 25—26
„	25	Iz. 6, 2—3
„	27	Apok. 4, 8
„	33	Tamże, 5, 1—12
„	37	Por. Apok. 4, 8—9
85	2	Por. J. 1, 18
„	5	Por. J. 12, 41
„	11	Mt. 17,3
„	12	2 Piotr 1, 17
„	14	Iz. 6, 10
„	30	J. 16, 13—14
„	39	Por. J. 15, 26—27
86	2	Rodz. 1, 1
„	3	Żyd. 1, 10
„	5	Ps. 101, 26

str.	wiersz	
„	*10*	Ps. 32, 6
„	„	J. 1, 3
„	*11*	Żyd. 1, 2
„	*13*	1 Kor. 15, 57
„	*15*	Dz. ap. 15, 12
„	*18*	1 Kor. 1, 9
„	*23*	Iz. 42, 8 i 48, 11
„	*30*	Por. J. 3, 35
„	*31*	Tamże 13, 31—32
„	*32*	Apok. 5, 13
„	*37*	2 Piotr 1, 17—18
87	*6*	1 Kor. 15, 24
„	*8*	Iz. 45, 5 i 46, 9
„	*10*	Tamże 42, 1
„	*15*	Iz. 41, 4; 44, 6; 48, 12
„	*16*	Apok. 1, 8
87	*19*	Tamże 21, 6
„	*20*	Tamże 1, 17—18
„	*32*	Kol. 1, 18
„	*33*	Ef. 1, 22—23
„	*38*	J. 5, 26
88	*2*	2 Kron. 6, 30
„	*3*	Żyd. 4, 13
„	*6*	Tamże 4, 12
„	*7*	Kalwin *In epist. ad Hebr.* 4, 13 (C. R. 83, 52)
„	*16*	Por. Kol. 2, 3
„	*18*	Jer. 23, 24
„	*19*	Ef. 4, 10
„	*25*	Iz. 9, 6
„	*33*	Por. 1 Kor. 1, 24 i 2, 7
89	*3*	Por. Kol. 2, 3
„	*8*	J. 15, 15
„	*10*	Przypow. 8, 22
„	*18*	Mt. 11, 25
„	*19*	Tamże 12, 8
„	*20*	J. 17, 10
„	*23*	Mt. 28, 18
„	*25*	Tamże 21, 13
„	*26*	Malach. 3, 1
90	*1*	Tamże
„	*12*	J. 14, 23
91	*3*	Por. Iz. 42, 1
„	„	Por. J. 14, 28
„	*13*	Tamże 5, 26
„	*16*	Powt. pr. 32, 12
92	*1*	Iz. 45, 21
„	*5*	Tamże 45, 24
„	*6*	Rzym. 14, 11
„	*8*	Por. Iz. 8, 14
„	*9*	Por. Rzym. 9, 32
„	*10*	Ps. 67, 19
„	*11*	Ef. 4, 8
93	*24*	Por. 1 Jan 5, 20
94	*3*	Tyt. 3, 4—7
„	*11*	Filip. 2, 9—11
„	*22*	Mt. 10, 40
„	*23*	Łk. 10, 16
„	*24*	J. 15, 23
95	*13*	Por. Cycero *O mówcy* 71, 235 i *Do Attyka* 7, 13a, 2 (13, 6)
„	*22*	Por. J. 10, 38
„	*27*	Tamże 3, 2
96	*6*	Por. J. 9, 6
„	*9*	Por. Mt. 9, 20
„	„	Por. Mk 5, 25; Łk. 8, 13
„	*10*	Por. Mt. 8, 3; Mk 1, 40
„	„	Por. Mt. 14, 25; Mk 6, 48; J. 6, 19
„	*17*	Łk. 7, 16
„	*21*	Por. J. 20, 28
„	*22*	Por. Rzym. 9, 5 i Tyt. 2, 4
„	„	1 Jan 5, 20
„	*24*	Por. J. 5, 18
„	*26*	Tamże 8, 54
97	*16*	Ps. 81, 6; J. 10, 34
„	*28*	Mt. 28, 18
„	*29*	Filip. 2, 9
„	*30*	J. 5, 22
„	*32*	Por. tamże 3, 34
„	„	Kol. 2, 9
97	*35*	Por. J. 20, 22
„	*37*	2 Kor. 13, 3
„	*40*	J. 1, 26
98	*2*	1 Kor. 1, 13
100	*35*	Tomasz z Akwinu *Summa theologiae* 3, kw. 3, art. 2
101	*10*	Por. Jan Duns Szkot *Sent.* 3, dyst. 1, kw. 5,5 (E. P. 14, 99)
102	*1*	Tomasz z Akwinu *Summa theologiae* 3, kw. 3, art. 4, *ad* 2

str.	wiersz	
„	*14*	Tamże 3, kw. 2, art. 2, *ad* 1
„	*18*	Tomasz z Akwinu *Quodlibetum sextum*, kw. 1, art. 1
„	*29*	Tomasz z Akwinu *Summa theologiae* 1, kw. 39, art. 1, Konkl.
103	*16*	Por. Jan Duns Szkot *Sent.* 1, dyst. 2, kw. 7 (E. P. 8, 596—598)
„	*24*	Tamże (E. P. 8, 603)
104	*17*	Tomasz z Akwinu *Summa theologiae* 3, kw. 3, art. 4, *ad* 2
105	*27*	Por. Przypow. 21, 1
106	*19*	J. 17, 17
„	*32*	Tamże 20, 17
107	*3*	Mt. 27, 46
„	*6*	Por. J. 10, 36
„	*9*	Wyjśc. 20, 1—2
„	*11*	Powt. pr. 6, 4
„	*12*	Iz. 44, 6—7
„	*20*	J. 3, 16
„	*22*	Tamże 17, 3
„	*29*	Rzym. 16, 27
„	*30*	1 Tym. 6, 13—16
108	*2*	Augustyn *De Trinitate* 1, 6, 10
„	*5*	Por. Ambroży *In epist. 1 ad Timoth.* 1 (Patr. Lat. Migne 17, 490)
„	*8*	1 Tym. 1, 17
„	*13*	Por. Mk 10, 18
„	*15*	Por. Mt. 12, 35
„	*25*	1 Kor. 15, 24
108	*27*	Kol. 1, 3
„	*28*	Ef. 4, 6
„	*30*	1 Tess. 1, 3
„	*37*	Tamże 1, 9—10
109	*5*	Rzym. 8, 31—32
„	*7*	1 Tym. 1,1
„	*10*	1 Jan 5, 20
„	*17*	J. 5, 26
„	*19*	Hilary *Liber de synodis* 6, 19 (Patr. Lat. Migne 10, 495)
„	*21*	Tamże 4, 16 (Patr. Lat. Migne 10, 492)
„	*26*	Tomasz z Akwinu *Catena aurea in Ioan. Evang.* 6
„	*28*	J. 5, 19
„	*29*	Hilary op. cit. 6, 19 (Patr. Lat. Migne 10, 495)
„	*31*	J. 5, 26
„	*34*	Tamże 14, 1
110	*6*	Por. tamże 17, 8; 5, 26; 14, 10
„	*8*	Tamże 17, 1—2
„	*9*	Tamże 17, 5—10
„	*15*	Tamże 14, 10
„	*19*	Tamże 14, 31
„	*20*	Tamże 15, 10
„	*22*	Tamże 15, 15
„	*23*	Tamże 10, 18
„	*29*	Mt. 6, 9
„	*35*	J. 17, 5
„	*36*	Tamże 15, 15
112	*22*	Augustyn *Meditationum liber unus* 17
„	*25*	Tamże 18 i 24
113	*35*	1 Jan 5, 20
114	*2*	1 Kor. 8, 5—6
„	*9*	Bazyli, Hom. 24, rozdz. 3 i 4 (Patr. Gr. Migne 31, 606)
„	*19*	J. 10, 33—36
115	*20*	Tamże 5, 19—20
„	*30*	Mt. 28, 18
116	*1*	J. 14, 28
„	*4*	Por. Łk. 2, 51
„	*7*	J. 10, 29
117	*30*	Tamże 5, 19
„	*34*	Por. tamże 5, 22—23
118	*6*	Tamże 10, 30
„	*7*	Tamże 14, 10
„	*10*	Jan Maksencjusz *Libellus fidei* 10; *Acta conciliorum oecumenicorum*, wyd. Ed. Schwartz, tom 4, 2, str. 4—5
„	*19*	Por. 1 Jan 4, 2 i 5, 20
„	*26*	Justyn *Expositio rectae confessionis* 3 (Patr. Gr. Migne 6, 1210)
119	*6*	Tamże

str.	wiersz	
„	*21*	Laktancjusz *Instit. div.* 4, 29 (Patr. Lat. Migne 6, 538—540)
120	*30*	Erazm z Rotterdamu *Inquisitio de fide* (*Opera omnia*, Bazyleja 1540, t. I, s. 615)
121	*7*	Tamże s. 617
„	*14*	*Por. Kalwin* Institutio Christianae religionis 1, 13, 23 (C. R. 30, 109)
„	*21*	Por. Kalwin *Impietas Valentini Gentilis* (C. R. 9, 406)
122	*1*	Por. *Concio Doctoris Petri Fontidonii Hispani Segobien... habita ad Sacrosanct. Synodum Trident. 24 maij 1562*
„	*16*	Por. s. 44, 13
„	*18*	Por. s. 44, 21
„	*19*	Por. s. 43, 21
„	„	Por. s. 44, 4
„	*20*	Por. s. 36, 30; Augustyn *De Trinitate* 4, 20, 29
„	*22*	Por. s. 36, 29
123	*3*	Por. Mt. 3, 16—17; Mk 1, 9—11; Łk. 3, 21—22
124	*15*	Por. Plaut *Jeńcy* 616
126	*12*	Por. Kalwin *Impietas Valentini Gentilis* (C. R. 9, 377)
128	*4*	Por. J. 1, 1
„	*5*	Por. Rodz. 1
„	*8*	Tomasz z Akwinu *Summa c. gent.* 4, 13
„	*12*	J. 1, 3
„	*15*	Ps. 32, 6
„	*16*	Żyd. 1, 8
„	*20*	Por. Gal. 4, 4 i J. 1, 14
129	*6*	1 Jan 5, 7
„	*11*	Apok. 19, 13
„	*14*	Żyd. 2, 16
„	*15*	J. 1, 14
„	*34*	Por. Jan Duns Szkot *Sent.* 3, dyst. 5 i 6 (E. P. 14, 204—326)
130	*12*	J. 19, 30
„	*22*	Por. Kol. 1, 15 i 18
„	*30*	Tamże 1, 16
131	*13*	Por. Rzym. 8, 29
„	*17*	Kol. 1, 16
„	*28*	Ps. 88, 7
„	*30*	Por. Łk. 3, 38
„	*38*	Tamże 1, 35
„	*40*	Tamże
132	*11*	Tamże
„	*13*	Por. Żyd. 2, 16
„	*17*	Ps. 2, 7
„	*18*	2 Król. 7, 14
„	*19*	Żyd. 1, 5
„	*21*	Mt. 2, 15
„	*22*	Oz. 11, 1
„	*23*	Ps. 109, 3
„	*27*	Por. 2 Król. 2; 10; 12
„	*33*	Tamże 5, 19
„	*35*	Ps. 2, 1
133	*12*	Por. Dz. ap. 4, 25
„	*13*	Ps. 2, 7
„	*15*	Dz. ap. 13, 33
„	*16*	Żyd. 1, 5
„	*17*	Tamże 5, 5
„	*18*	Dz. ap. 13, 32
„	*25*	Mt. 19, 28
„	*31*	Por. Kol. 1, 18
„	*33*	Ps. 2, 7
„	*39*	Por. 1 Piotr 4, 11
134	*2*	Por. Kalwin *In epist. ad Hebr.* 1, 5 (C. R. 83, 15)
„	„	Por. Augustyn *Enarrationes in Ps.* 2, 7
„	*6*	Rzym. 1, 4
„	„	Kalwin *In Acta apost.* 13, 33 (C. R. 76, 301)
„	*20*	2 Król. 7, 14
„	*21*	Por. Żyd. 1, 5
„	*23*	Oz. 11, 1
„	*25*	Mt. 2, 15
„	*27*	Ps. 131, 15
135	*23*	Por. M. Antoniusz Flaminiusz *In librum Psalmorum brevis explanatio*, str. 754—755
136	*17*	Por. Augustyn *Enarrationes in Ps.* 131, 15
138	*12*	Por. 2 Tym. 2, 23
139	*4*	Por. s. 11, w. 19

str.	wiersz	
„	*15*	Por. Erazm z Rotterdamu *Ecclesiastes sive Concionator evangelicus,* ks. 4 (*Opera omnia,* Bazyleja 1540, t. V, s. 908—909)
„	*19*	Por. Rzym. 8, 32
„	*22*	Por. Grzegorz z Nazjanzu *Orationes* 31, *Theologica* V (Patr. Gr. Migne 36, 134)
„	*23*	Por. Erazm z Rotterdamu *Ecclesiastes sive Concionator evangelicus,* ks. 4 (*Opera omnia,* Bazyleja 1540, t. V, s. 909)
139	*25*	Por. Erazm z Rotterdamu *Modus orandi Deum* (*Opera omnia,* Bazyleja 1540, t. V, s. 930)
140	*3*	Tamże s. 929
141	*16*	Dz. ap. 5, 3—4
142	*3*	Zach. 2, 8
„	*5*	Mt. 10, 40; Łk. 10, 16
„	*7*	Mt. 25, 45
„	*14*	1 Kor. 3, 16
„	*23*	Por. Rzym. 8, 9—10
„	*35*	Philem. 4—5
143	*9*	Wyjśc. 14, 31
„	*15*	1 Tym. 3, 15
„	*20*	J. 10, 30
„	„	Tamże 16, 32
„	*21*	Tamże 14, 10
„	*22*	Mt. 23, 9—10
„	*24*	Tamże 11, 27
„	*28*	J. 17, 3
„	*30*	Tamże 14, 1
„	*34*	Por. Dz. ap. 7, 55
„	*36*	Tamże 4, 2 i 5, 6
„	*38*	1 Kor. 8, 6
144	*2*	1 Tym. 2, 5
„	*7*	Apok. 1, 4
„	*12*	Łk. 9, 26
„	*18*	1 Tym. 5, 21
„	*21*	Apok. 3, 5
„	*39*	Por. Dz. ap. 8, 5
146	*3*	Tamże 9, 15 i 2 Kor. 12, 2
„	*6*	Por. 1 Kor. 2, 2
„	*7*	J. 17, 3

str.	wiersz	
„	*14*	Por. tamże 17, 11
„	*23*	Por. Mt. 28, 19 i Mk 16, 15
„	„	Por. Łk. 21, 31
„	*25*	Tamże 24, 36; J. 20, 21 i 26
148	*21*	Por. Mt. 18, 17
„	*34*	Łk. 9, 54—55
149	*4*	Por. Tob. 1,5
„	*10*	Tamże 1, 19—21
151	*5*	Por. *Oratio habita a Guidone Fabro oratore Caroli Galliarum regis christianissimi in generali congregatione, Brixiae 1562*
152	*5*	Por. *Quod non sit laicis calix permittendus oratio ad sacrosanctam Synodum Tridentinam autore Gasparo Cardillo Villalpandeo Segob. doctore theologo, 1562*
„	*8*	Por. *Sacrosancti et oecumenici Concilii Tridentini Canones et Decreta, Sessio* XXIV. *De Sacramento matrimonii, Canon* IX
„	*9*	Tamże Sessio XXI, *c.* IV, *Canon* IV, i *Sessio* XXII, *c.* XI
155	*16*	Tamże Sessio XXV
„	*25*	Por. Wyjśc. 20, 4—5
158	*1*	Por. Żyd. 13, 4
159	*14*	Por. Kol. 3, 16
„	*32*	Por. Malach. 2, 7
„	*33*	Por. Mk 16, 15
161	*2*	Por. Dz. ap. 6, 1—2
„	*6*	Por. Rzym. 10, 12 i Gal. 3, 28
„	*18*	Dz. ap. 6, 3
162	*16*	Por. 1 Kor. 9, 16
„	*21*	Dz. ap. 6, 7
„	*29*	Por. Łk. 18, 8
163	*24*	Iz. 49, 23
„	*32*	Powt. pr. 8, 3
164	*2*	Por. 2 Kron. 30, 1—9; Teodoret *Rerum ecclesiast. libri quinque 1, 10*
„	*5*	Por. *Dzieła wszystkie t. I,* s. 381 i t. III, s. 249—251

str.	wiersz	
165	*7*	Por. 4 Król. 18, 4 i 2 Kron. 31, 1
„	*22*	Por. Łk. 10, 41—42
165	*29*	2 Kron. 29, 5—6 i 8
166	*8*	Ekli. 10, 8
„	*11*	Mt. 6, 33
168	*15*	Por. 3 Król. 12
169	*3*	Mt. 21, 41
173	*20*	Por. *Dzieła wszystkie* t. III, s. 231—300
177	*11*	Por. Rodz. 3, 15 i Iz. 11
„	*12*	Por. Gal. 3, 8
„	*13*	Por. tamże 3, 16 i 4, 4
„	*15*	Por. Żyd. 7, 3
„	*23*	Por. Powt. pr. 18, 15 i 18; Dz. ap. 3, 22 i 7, 37
„	*29*	Por. Dz. ap. 3, 20—21
„	*30*	Tamże 7, 59
178	*2*	Iz. 9, 6
„	*11*	Rzym. 1, 3—4
„	*37*	Por. Żyd. 7, 3
179	*6*	Łk. 1, 31
„	*8*	Tamże 1, 35
„	*16*	Tamże
„	*32*	Mt. 1, 18
„	*34*	Tamże 1, 25
„	*35*	Łk. 2, 6—7
„	*39*	Tamże 2, 21
180	*4*	Tamże 2, 46—49
„	*10*	Tamże 2, 52
„	*11*	Por. Iz. 11, 2
„	*20*	Mt. 3, 17
„	*30*	Gal. 1, 1
„	*31*	1 Tess. 1, 9—10
„	*34*	Dz. ap. 3, 15 i 1, 8
181	*1*	Por. Rzym. 4, 24; 1 Kor. 6, 14; 1 Kor. 15, 15 i 20; 2 Kor. 4, 14
181	*5*	Por. J. 10, 18
„	*8*	Por. Rzym. 10, 9
„	*13*	Por. 1 Kor. 1, 12; 1, 23; 1, 30
„	*15*	1 Kor. 15, 20—21
„	*21*	2 Tym. 2, 7—8
„	*26*	Por. Filip. 2, 9—10
„	*28*	Por. Kol. 3, 1
„	*30*	Dz. ap. 17, 31
182	*1*	Por. J. 9, 1—41
„	*5*	Tamże 9, 35—38
„	*13*	Mt. 26, 37—38 i Mk 14, 33—35
„	*14*	J. 12, 27
„	*16*	Łk. 22, 42—44
„	*20*	Por. Mt. 27, 46 i Mk 15, 34
„	*31*	Łk. 23, 46
183	*5*	J. 14, 10
„	*9*	Dz. ap. 2, 22
„	*12*	Tamże 10, 38
„	*17*	Por. Łk. 22, 42; Mt. 26, 39; Mk 14, 36
„	*26*	J. 5, 19—21; 26—27 i 30
„	*33*	Tamże 15, 15
„	*34*	Mt. 28, 18
184	*3*	Por. Łk. 1, 28 i 31—33
„	*4*	Por. Mt. 1, 18—21
„	*6*	Por. Łk. 2, 9—11, 13—15; Łk. 2, 8; Mt. 2, 1
„	*9*	Por. Łk. 2, 7 i Mt. 2, 13—14
„	*13*	Por. Mt. 3, 13; 16—17; Mk 1, 9—11
„	*15*	Por. Mt. 17, 2—6; Mk 9, 1—3, 6; Łk. 9, 29
„	*20*	Por. Dz. ap. 1, 8
„	*23*	Por. Wyjśc. 16, 18
185	*11*	Por. Żyd. 1, 4—6; 9; 13
„	*23*	Rzym. 1, 1—3
„	*29*	Por. J. 5, 39
„	*31*	Łk. 1, 35
186	*6*	Mt. 1, 20
„	*15*	Por. J. 1, 14
„	*29*	Augustyn *De fide ad Petrum Diaconum* 17
187	*2*	Tamże 2, 14
„	*29*	Augustyn *De Trinitate* 13, 19, 24
188	*11*	Tamże 2, 5, 9
„	*30*	Por. Platon *O państwie* 359D—360D i 612B
189	*20*	Por. Dz. ap. 20, 28
„	*21*	Por. 1 Kor. 2, 2 i 8
190	*17*	Mt. 16, 13—16
191	*4*	Por. Żyd. 1, 2
„	*5*	Por. Mt. 28, 18
„	*7*	Por. 1 Kor. 2, 8
„	*8*	Por. Dz. ap. 20, 28

str.	wiersz	
„	*9*	Por. Apok. 11, 8
„	*15*	J. 3, 16
„	*18*	Rzym. 8, 32
„	*23*	J. 9, 37
„	*32*	Por. Mt. 26, 63
192	*15*	1 Piotr 4, 1
„	*16*	Rzym. 1, 3
„	*17*	Tamże 9, 5
„	*26*	Tamże 9, 3—4
„	*32*	Por. 1 Piotr 4, 1—2
193	*9*	Tamże 4, 6
„	*16*	Gal. 4, 29
„	*19*	Rzym. 8, 5
„	*22*	Tamże 1, 3—4
194	*6*	Żyd. 13, 8
„	*7*	Kalwin *In epist. ad Hebr.* 13, 8 (C. R. 83, 190)
„	*35*	J. 20, 28
195	*6*	Rzym. 9, 5
„	*16*	1 Jan 5, 20—21
„	*21*	Por. Iz. 9, 6—7
„	*33*	Mt. 9, 6
„	*34*	Por. 1 Kor. 2, 8
„	*38*	Dz. ap. 2, 36
„	*39*	Tamże 3, 15
196	*25*	Cycero *O mówcy* 1, 23, 106
197	*3*	Wyjśc. 4, 14—16
„	*27*	1 Kor. 15, 26
„	*32*	J. 5, 26
„	*33*	Tamże 6, 38
„	*34*	Tamże 8, 29
„	*35*	Tamże 4, 34
„	*36*	Tamże 5, 19
198	*5*	Por. Iz. 53, 11
„	*10*	Mk 14, 36
199	*13*	1 Jan 4, 3
„	*15*	Tamże 4, 2
„	*20*	Por. Erazm z Rotterdamu *In Novum Test. Annotationes (Opera omnia,* Bazyleja 1540, t. III, s. 768)
„	„	Por. Kalwin *In Evang. Ioan.* 4, 2 (C. R. 83, 348—349)
„	„	Por. Bullinger *Commentarii in Evangelium secun. Ioannem,* ks. 1, rozdz. 1
200	*1*	J. 1, 6
„	*5*	Tamże 1, 7
„	*12*	Por. 1 Jan 4, 2—3
„	*15*	Tamże 2, 18
202	*2*	Gal. 4, 4
„	*8*	J. 6, 38
„	*13*	Rodz. 19, 24
„	*20*	Ps. 109, 1
203	*2*	Iz. 57, 15
„	*3*	Tamże 9, 6
„	*4*	1 Kor. 10, 9
„	*6*	Por. Licz. 21, 6
„	*10*	Por. Gal. 4, 4
„	*13*	J. 1, 14
„	*14*	Żyd. 2, 16
„	*21*	J. 8, 58
„	*35*	Tamże 8, 42
„	*38*	Tamże 8, 23
204	*1*	Tamże 17, 5
„	*5*	Tamże 1, 3
„	*21*	Mk 1, 1—2
„	*23*	1 Jan 1, 1—3
205	*11*	J. 1, 1
„	*22*	Tamże 17, 5
„	*25*	Tamże 1, 1
„	*27*	Tamże 1, 2
„	*35*	Tamże 1, 3
„	*39*	Por. 2 Kor. 5, 17
206	*1*	Por. Żyd. 1, 2
„	*2*	Por. Iz. 44, 24
„	*9*	J. 6, 55
„	*26*	Tamże 11, 39
„	*39*	Tamże 6, 55
207	*1*	Tamże 11, 44; Łk. 7, 15 i 8, 55
„	*5*	J. 1, 3
„	„	Kol. 1, 15—16
„	*18*	1 Jan 5, 19
„	*21*	Żyd. 1, 2
„	*24*	Rodz. 1, 26
„	*28*	Tamże 3, 22
„	*31*	Tamże 3, 5
„	*38*	J. 1, 3
208	*15*	Por. Ef. 2, 15
„	*16*	J. 1, 10
„	*25*	Tamże 1, 14
„	*34*	1 Tym. 3, 16
209	*2*	J. 1, 27

str.	wiersz	
„	*5*	Tamże 1, 30
„	*8*	Tamże 3, 30—31
„	*16*	Tamże 6, 51
„	*24*	Tamże 3, 31—32
„	*27*	Tamże 6, 38
„	*28*	Tamże 6, 42
„	*33*	Tamże 8, 46
210	*2*	Tamże 6, 64
„	*7*	J. 16, 28
„	*12*	Tamże 16, 29—30
„	*19*	Mk 16, 19
„	*20*	Łk. 24, 51
„	*21*	Dz. ap. 1, 9
„	*27*	J. 17, 6—8
„	*40*	Przypow. 8, 22—30
211	*4*	Ekle. 24, 5—14
212	*3*	Por. Kol. 2, 3
„	*6*	J. 11, 25
„	*28*	Tamże 1, 14
213	*8*	Rzym. 11, 26
„	*26*	Mt. 11, 28
„	*28*	J. 13, 15
214	*1*	Filip. 2, 7
214	*16*	Mt. 9, 35
„	*19*	Tamże 28, 19
„	*27*	Por. *Sacrosancti et oecumenici Concilii Tridentini Canones et Decreta, Sessio* V, c. 2
„	*33*	Por. Tyt. 1, 9
222	*12*	Por. Sokrates *Historia ecclesiastica* 1, 8, 20 (Patr. Gr. Migne 67, 63)
„	*17*	Tamże 2, 10, 88 (Patr. Gr. Migne 67, 202)
„	*20*	Por. Teodoret *Rerum ecclesiasticarum libri quinque* 1, 12
„	*26*	Mt. 28, 19
223	*8*	J. 10, 30
„	*9*	Teodoret, op. cit. 1, 4
„	*13*	J. 14, 8—9
„	*20*	Teodoret, op. cit. 1, 4
„	*36*	Mt. 11, 27
224	*1*	Teodoret, op. cit. 1, 4
„	*7*	J. 14, 28
„	*10*	Por. Teodoret, op. cit. 1, 9

str.	wiersz	
„	*28*	Por. Augustyn *Contra Maxim* 1, 12; 2, 10 i 15
225	*29*	Por. Nicefor *Ecclesiastica historia,* ks. 8, rozdz. 21 (Patr. Gr. Migne 146, 82)
226	*6*	Por. Sozomen *Historia ecclesiastica* 2, 18, 68 (Patr. Gr. Migne 67, 979)
„	*12*	Tamże 3, 11, 106 (Patr. Gr. Migne 67, 1059) i Sokrates op. cit. 2, 20, 103 (Patr. Gr. Migne 67, 234)
„	*16*	Sozomen, op. cit. 3, 11, 107 (Patr. Gr. Migne 67, 1062—1063)
„	*21*	Por. Sokrates, op. cit. 2, 37, 136 (Patr. Gr. Migne 67, 306)
„	*22*	Por. Teodoret, op. cit. 2, 21
„	*25*	Por. tamże 2, 18 i 19
227	*1*	Por. Sokrates, op. cit. 2, 39, 148 (Patr. Gr. Migne 67, 330)
„	*4*	Tamże, 2, 40, 152 (Patr. Gr. Migne 67, 338)
„	*16*	Kol. 1, 15
„	*22*	Por. Sokrates, op. cit. 2, 41, 156—157 (Patr. Gr. Migne 67, 346), Nicefor *Ecclesiastica historia,* ks. 9, rozdz. 44 (Patr. Gr. Migne 146, 406)
„	*23*	Tamże 2, 41, 156 (Patr. Gr. Migne 67, 347)
„	*24*	Tamże 2, 41, 157 (Patr. Gr. Migne 67, 350)
„	*27*	Por. Sokrates, op. cit. 2, 41, 157 (Patr. Gr. Migne 67, 350)
228	*1*	Tamże
„	*13*	Tamże 2, 40, 153 (Patr. Gr. Migne 67, 339)
229	*3*	1 Tym. 1, 17
„	*4*	Rzym. 2, 10
„	*7*	Iz. 42, 8
„	*9*	Powt. pr. 6, 13; Mt. 4, 10
„	*10*	Rodz. 19, 1

str.	wiersz	
„	*11*	Joz. 5, 13
„	*21*	Rodz. 19, 1
„	*28*	J. 14, 1
„	*29*	Tamże 6, 40
„	*35*	J. 5, 22—23
„	*38*	Por. Filip. 2, 9
230	*1*	J. 12, 44
„	*2*	Mt. 10, 40
„	*3*	J. 7, 16
„	*4*	Tamże 14, 24
„	*11*	Wyjśc. 14, 31
„	*12*	Filem. 4—5
„	*19*	J. 14, 6
„	*21*	Tamże 12, 49
„	*25*	Tamże 12, 50
„	*35*	Tamże
231	*18*	Ps. 101, 26
„	*19*	Żyd. 1, 10
235	*24*	Por. Jan Duns Szkot *Sent.* 1, dyst. 26, kw. *unica* (E. P. 10, 316)
„	*26*	J. 20, 30
„	*27*	Tamże 21, 25
„	*33*	Por. Powt. pr. 4, 2 i 12, 32
237	*8*	J. 17, 10
„	*18*	Mt. 28, 18
„	*24*	J. 5, 19
„	*29*	Tamże 8, 38
„	*33*	Tamże 8, 44
238	*2*	Tamże 5, 20
„	*3*	Tamże 8, 28—29
„	*7*	Tamże 5, 26
„	*29*	Ef. 4, 4—6
„	*31*	1 Kor. 10, 17
„	*33*	Ef. 4, 6
„	*37*	Por. Mt. 28, 18
„	*38*	Por. J. 16, 7
„	„	Tamże 16, 13
239	*24*	Tyt. 3, 5—6
„	*28*	Iz. 44, 3
„	*39*	Por. Żyd. 1, 2
240	*8*	Por. Ps. 81, 1—6
„	*13*	Iz. 46, 9
„	*15*	Wyjśc. 3, 14
241	*6*	Por. Sozomenes, op. cit. 2, 21, 72 (Patr. Gr. Migne 67, 987)
„	*10*	Por. Teodoret, op. cit. 2. 27
„	*19*	Por. Sokrates, op. cit. 3, 12, 187 i 3, 13, 188 (Patr. Gr. Migne 67, 411)
„	*22*	Tamże 4, 1, 213 (Patr. Gr. Migne 67, 463—466)
242	*13*	Tamże 3, 26, 209 (Patr. Gr. Migne 67, 458)
„	*23*	Tamże 4, 1, 214 (Patr. Gr. Migne 67, 466)
„	*26*	Tamże 5, 20, 289 (Patr. Gr. Migne 67, 619)
243	*13*	Por. *Dzieła wszystkie* t. I, s. 406—408
„	*19*	Ps. 53, 8
244	*10*	Por. Grzegorz z Nazjanzu *Oratio* 4, 37 (Patr. Gr. Migne 35, 563)
„	*16*	Tamże 35, 9 (Patr. Gr. Migne 35, 1210)
„	*19*	Tamże 5, 16 (Patr. Gr. Migne 35, 683)
245	*21*	Rodz. 9, 6
„	*23*	Licz. 35, 33
„	*28*	Tamże 35, 31
249	*1*	Por. Dz. ap. 17, 11
„	*15*	Por. 1 Piotr 4, 11
„	*25*	J. 10, 30
„	*26*	1 Jan 5, 7
250	*35*	Por. Sokrates op. cit. ks. 2, rozdz. 35
251	*2*	Por. Jer. 31, 29 i Ezech. 18, 2
„	*5*	Por. Ps. 118, 105
254	*16*	J. 1, 14

O CHRZCIE NIEMOWLĄT

259	*7*	Por. Rodz. 17, 1—21
„	*9*	Por. 1 Kor. 12, 13 i Filip. 3, 3
„	*13*	Por. Rodz. 12, 3; 18, 18; 22, 18
„	*14*	Por. Rzym. 2, 29
„	*17*	Por. Rzym. 4, 11
„	*21*	Por. Rodz. 17, 4; 12, 3
„	*24*	Por. Rodz. 21, 4

str.	wiersz	
260	5	Por. Mt. 28, 19; Mk 16, 15
„	8	Dz. ap. 15, 2
„	12	Gal. 5, 12
„	29	Rzym. 15, 8—9
„	36	Por. Mt. 15, 24
261	2	Dz. ap. 2, 39
„	3	Por. 2 Kor. 5, 18
„	14	Por. Rodz. 17, 12
„	17	Wyjśc. 12, 6
„	31	Por. Wyjśc. 18; 4 Król. 5; Rodz. 21, 22—34
262	8	Por. Dz. ap. 15, 7—11 i 2, 38—39
„	21	Łk. 18, 16
„	32	Tamże 18, 17
263	20	J. 4, 13; Mt. 11, 28
„	„	Mt. 11, 28
„	21	J. 7, 37
„	29	Por. Łk. 2, 12; 2, 16; 2, 21; J. 16, 21
„	38	1 Kor. 1, 16
„	39	Por. Dz. ap. 16, 14—15 i 33
264	2	J. 3, 5
„	7	Ef. 5, 26
„	8	Tyt. 3, 5
„	11	Por. Rzym. 11, 16
„	24	Mt. 16, 16
265	3	Por. Rzym. 4, 11
„	11	Dz. ap. 2, 37—38
„	12	Tamże 8, 36—37
265	14	Tamże 16, 31
„	19	2 Tess. 2, 10
„	20	Wyjśc. 19, 5
„	24	Rzym. 2, 5

str.	wiersz	
„	40	Mt. 28, 19; Mk 16, 15
266	6	Dz. ap. 14, 21
„	16	Mk 1, 4
267	5	Wyjśc. 12, 26—27
„	6	Por. Łk. 22, 19—20
„	8	1 Kor. 11, 26
„	9	Tamże 11, 28
268	8	Dz. ap. 8, 9—13
„	19	Tamże 8, 20
„	25	Por. Łk. 8, 11—15
„	30	Por. Ps. 8, 3
269	2	Por. Łk. 1, 41
„	6	Łk. 1, 44
„	9	Mt. 18, 5—6
„	13	Por. Ps. 8, 3
„	14	Por. Mt. 21, 16
„	16	Rzym. 10, 17
„	17	Por. Rzym. 11, 33
„	38	Por. Mt. 8, 5—13; Łk. 7, 1—10
„	39	Por. J. 4, 46—54
„	40	Por. Mt. 15, 22—28
270	5	Mk 2, 3—5
„	14	Rodz. 17, 7
„	16	Por. Wyjśc. 20, 5
„	21	Por. Habak. 2, 4; J. 3, 36; Rzym. 1, 17; Gal. 3, 11
„	24	Por. Dz. ap. 7, 59—60
„	34	Por. Habak. 2, 4; Gal. 3, 11
271	18	Por. Łk. 1, 41
„	24	Mk 16, 16
„	38	Powt. Pr. 23, 2
272	12	Por. Mk 2, 3—12
273	12	Por. Mt. 19, 13—15

SPIS AUTORÓW I DZIEŁ WYMIENIONYCH W PRZYPISACH FILOLOGICZNYCH

Ambroży — Ambrosius

Commentaria in epistolas B. Pauli

Augustyn — Aurelius Augustinus

Contra Maximinum haereticum arianorum episcopum libri II
De fide ad Petrum Diaconum liber
De fide et symbolo
De Trinitate
Enarrationes in Psalmos
Meditationum liber unus
Sermones

Bazyli — Basilius Magnus

Contra Sabellianos et Arium et Anomoeos

Cycero — Marcus Tullius Cicero

Academica	Rozprawy akademickie
Ad Atticum epistulae	Listy do Attyka
De oratore	O mówcy
Laelius sive de amicitia	Leliusz, czyli dialog o przyjaźni

Duns Szkot — Ioannes Duns Scotus

Quaestiones in libros Sententiarum

Erazm z Rotterdamu — Desiderius Erasmus Roterodamus

Colloquia familiaria (Inquisitio de fide)
Ecclesiastes sive Concionator evangelicus
In Novum Testamentum Annotationes
Modus orandi Deum

Grzegorz z Nazjanzu — Gregorius Nazianzenus

Orationes

Horacy — Quintus Horatius Flaccus

Epistulae — **Listy**

Hilary — Hilarius

Liber de synodis

Justyn — Iustinus

Expositio rectae confessionis
(Opera spuria)

Kalwin — Ioannes Calvinus

Commentarius in Acta apostolorum
Commentarius in epist. ad Hebraeos
Commentarius in epist. ad Philippenses
Commentarius in Evang. Ioannis
Commentarius in Genesin
Impietas Valentini Gentilis detecta et palam traducta, qui Christum non sine sacrilega blasphemia Deum essentiatum esse finxit
Institutio Christianae religionis

Laktancjusz — Lucius Caecilius Firmianus Lactantius

Institutiones divinae

Lombard Piotr — Lombardus Petrus

Sententiarum libri quattuor

Platon — Plato

De republica — **Państwo**

Plaut — Titus Maccius Plautus

Captivi — **Jeńcy**

Sokrates Scholastyk — Socrates Scholasticus

Historia ecclesiastica

Sozomenes — Sozomenus Hermias

Historia ecclesiastica

Teodoret — Theodoretus

Rerum ecclesiasticarum libri V

Tomasz z Akwinu — Thomas Aquinas

Catena aurea in Ioannis Evangelium
Summa de veritate catholicae fidei contra gentiles
Summa theologiae

Pismo święte

Sacra Biblia
Sacrosancti et oecumenici Concilii Tridentini Canones et Decreta

INDEKS

DO *DZIEŁ WSZYSTKICH*

UKAŻE SIĘ

W OSOBNYM TOMIE

SPIS TREŚCI

str.

Wstęp Łukasza Kurdybachy 5

SYLWY

BOGOBOJNEMU I SPRAGNIONEMU PRAWDY BOŻEJ CZYTELNIKOWI GORĄCE POZDROWIENIE , ... 39

ANDRZEJ FRYCZ MODRZEWSKI, SEKRETARZ KRÓLEWSKI, WSZYSTKIM WIERNYM I W RZECZACH KRÓLESTWA BOŻEGO OŚWIECONYM BEZ RÓŻNICY PRZYNALEŻNOŚCI DO KTOREGOKOLWIEK KOŚCIOŁA CHRYSTUSOWEGO ŚLE POZDROWIENIE . . . 41

ANDRZEJA FRYCZA MODRZEWSKIEGO DO KSIĘGI PIERWSZEJ JEGO SYLW, TRAKTUJĄCEJ O TRZECH OSOBACH, A JEDNEJ ISTOCIE BOGA, DO ZYGMUNTA AUGUSTA, KRÓLA POLSKIEGO, WIELKIEGO KSIĘCIA LITEWSKIEGO, PANA I DZIEDZICA RUSI, PRUS ORAZ MAZOWSZA, PRZEDMOWA 43

ANDRZEJA FRYCZA MODRZEWSKIEGO DO JEGO SYLWY, KTÓRA TRAKTUJE O TRÓJCY ŚWIĘTEJ, PRZEDMOWA 49

TRAKTAT PIERWSZY. O TRZECH OSOBACH, A JEDNEJ ISTOCIE BOGA

Rozdział I. Zawiera objaśnienie terminów 50
Rozdział II. O trzech osobach boskich 57
Rozdział III. Szersze wyjaśnienie poglądu na Trójcę świętą 64
Rozdział IV. O jedności Boga, wyjaśnienie niektórych kwestii 66
Rozdział V. Analiza dowodów na jedność istoty Ojca i Syna 69
Rozdział VI. Argumentacja niezbita, z której wynika jedność istoty Ojca i Syna 98
Rozdział VII. Zawiera zarzuty przeciw jedności istoty oraz wyjaśnia różnicę pomiędzy naturą a osobą boską 99

TRAKTAT DRUGI. O TRZECH OSOBACH I TRZECH ISTOTACH BOSKICH

Rozdział I. Zawiera wprowadzenie 105
Rozdział II. Teza o trzech osobach boskich i różnych ich istotach . . . 106
Rozdział III. Zbicie zarzutu wielobóstwa 113
Rozdział IV. O współrówności Syna i Ojca, o wyższości jednego nad drugim, o ich współistotności 115
Rozdział V. Zawiera posłowie do traktatu drugiego 122

TRAKTAT TRZECI. PRZEDSTAWIA WALKĘ PRZECIWNYCH POGLĄDÓW ORAZ PARADOKSY ZARÓWNO O LOGOSIE, JAK I O DUCHU ŚWIĘTYM

Rozdział I. Walka przeciwnych poglądów oraz wyłaniający się z niej problem do rozstrzygnięcia 123
Rozdział II. O Logosie, czyli o Synu bożym 127
Rozdział III. O Duchu świętym 139
Rozdział IV. Posłowie 145

SYLWA DRUGA
O KONIECZNOSCI ZWOŁANIA NARADY DLA ZAŻEGNANIA SPORÓW RELIGIJNYCH

Rozdział I. Odpowiedź wyprzedzająca zarzut 147
Rozdział II. Jak powinny postępować względem siebie stronnictwa, zanim dojdzie do zgody 148
Rozdział III. O powinności króla względem zwaśnionych stronnictw . . . 149
Rozdział IV. Jakie znaczenie należy przywiązywać do autorytetu i orzeczeń soborów 150
Rozdział V. Wyszczególnienie niektórych błędów kościoła 157
Rozdział VI. Powinnością króla jest zwołać naradę dla ustanowienia pokoju w kościele 163
Rozdział VII. Usuwa przeszkody mogące udaremnić zwołanie narady, o której mowa. Pierwszą z nich jest ogromna ilość spraw państwowych 165
Rozdział VIII. Trudność zwołania narady nie jest wielką przeszkodą . . . 167
Rozdział IX. Posłowie 167

SYLW KSIĘGA TRZECIA.
O JEZUSIE CHRYSTUSIE, SYNU BOGA I CZŁOWIEKA A ZARAZEM BOGU I PANU NASZYM

ANDRZEJ FRYCZ MODRZEWSKI PAPIEŻOWI PIUSOWI V ŚLE POZDROWIENIE . . . 170
PRZEDMOWA 176

TRAKTAT PIERWSZY. ZAWIERA WYKŁAD NAUKI PIŃCZOWIAN

Rozdział I. W którym się dowodzi, że Jezus Chrystus raz się narodził, i to na ziemi, z Marii Panny, niemniej jednak jest on synem Boga 176
Rozdział II. Wyjaśnienie racji synostwa Chrystusa w stosunku do Boga . . 185
Rozdział III. W którym się dowodzi, że połączenie boskiej i ludzkiej natury w jednej osobie Chrystusa jest niemożliwe, że nadto nie da się ono bynajmniej potwierdzić autorytetem Pisma św. 186
Rozdział IV. W którym jest mowa o wzajemnym przekazywaniu właściwości 189
Rozdział V. Odparcie niektórych zarzutów 192
Rozdział VI. W którym się dowodzi, że Jezus Chrystus jest nie tylko synem Boga, lecz również Bogiem 194
Rozdział VII. W którym odpiera się zarzut wielobóstwa 196
Rozdział VIII. W którym rozprasza się mniemanie o nowatorstwie i herezji nauki pińczowian. W końcu przydane jest posłowie 198

TRAKTAT DRUGI, W KTÓRYM ROZWIJA SIĘ TEZĘ, ŻE CHRYSTUS PIERWEJ ISTNIAŁ, NIM SIĘ NARODZIŁ Z MARII PANNY

Rozdział I. W którym udowadnia się powyższe twierdzenie 201
Rozdział II. W którym na zakończenie zachęca się wszystkich, by trwali w swych powinnościach i prowadzili życie chrześcijańskie . . 213

SYLW KSIĘGA CZWARTA
O HOMOUZJI I ZWIĄZANYCH Z NIĄ KWESTIACH

ANDRZEJ FRYCZ MODRZEWSKI ŚLE POZDROWIENIE JAKUBOWI UCHAŃSKIEMU, ARCYBISKUPOWI GNIEŹNIEŃSKIEMU, LEGATOWI Z URZĘDU I PRYMASOWI KRÓLESTWA POLSKIEGO 216
PRZEDMOWA 219

Rozdział I. Jakie w przedmiocie homouzji było stanowisko soboru nicejskiego i niektórych późniejszych 221
Rozdział II. W którym czyni się spostrzeżenia i daje wyjaśnienia rzeczy w Sylwie pierwszej albo niedostatecznie wyłożonych, albo całkowicie pominiętych 228
Rozdział III. Co ludziom pobożnym, a zwłaszcza panującym, czynić należy wśród tych zatargów 240
Rozdział IV. Jakie są powinności teologów 248

KWESTIA TEOLOGICZNA 251

O CHRZCIE NIEMOWLĄT

Z SYLWY III. O CHRZCIE NIEMOWLĄT 259

Rozdział III. Czy niemowlęta mają wiarę i dla jakiej je chrzcić należy . . 268
Rozdział IV. Jaka pobożność cechować powinna tych, co przynoszą dziecko do chrztu 272
Rozdział V. Zakończenie 272
Zakończenie 274

DODATKI

List Frycza do Jana Łaskiego 277
5 listów Frycza do Bonifacego Amerbacha 280
List Frycza do Rafała Wargawskiego 287

PRZYPISY

Objaśnienie skrótów biblijnych 291
Przypisy filologiczne 293
Spis autorów i dzieł wymienionych w przypisach filologicznych 305

Printed in Poland

Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1959 r.
Wydanie pierwsze
Nakład 1 500+150. Ark. wyd. 22,2. Ark. druk. 19,5.
Papier druk. mat. kl. III, 80 g, form. 70×100/16
z Fabryki Papieru w Kluczach.
Oddano do składania 30. VII. 1958 r.
Podpisano do druku 29. IV. 1959 r.
Druk ukończono w czerwcu 1959 r.
Toruńska Drukarnia Dziełowa, Toruń, Katarzyny 4.
Nr zam. 927. D-11.
Cena zł 50.—

Cena zł 50,—